

УКРАЇНА І СВІТ

Збірник наукових праць

РОСІЙСЬКЕ ЄВРЕЙСТВО В ПОШУКАХ ШЛЯХІВ ЕМАНСИПАЦІЇ Й АСИМІЛЯЦІЇ: АНТИУРЯДОВИЙ РУХ

Питання участі євреїв у загальноросійському русі проти самодержавства має давно історію та стало актуальним ще у 80-х роках ХІХ століття. Не можна не визнавати великий вклад, що його внесли представники єврейського народу в повалення самодержавства, але саме це й стало основним пунктом звинувачень проти цього народу, що нібито підкорив своєму впливу та владі всю велику Російську імперію. Юдейські студії мають на меті, окрім інших завдань, визначення конкретного внеску євреїв в загальноросійський рух проти самодержавства, остаточно визначити їхню безпосередню роль в цьому та зняти (або підтвердити) ті звинувачення, що вже більше століття закидаються цьому народові російськими патріотами в лапках та без таких.

Ми не можемо не визнавати той факт, що серед активних та, часом, агресивних юдофобів можемо бачити представників російської інтелігенції.

Одним з перших, хто чітко сформулював думку про “інородський” характер російської революції, був переконаний юдофоб Дмитро Іловайський. У 80-х роках позаминулого століття він писав: “...що кидається в очі – це революціонери з євреїв. В останніх процесах, вбивствах, замахках і університетських заворушеннях вони виступають чи не найактивнішим елементом” [1; 351]. Утім роль євреїв у російському загальнодемократичному русі, боротьба за національне визволення стали предметом загальної уваги не одразу. Сергій Сватіков [2], відомий дослідник цього питання відзначав: “Російське єврейство принесло великі й криваві жертви на вівтар політичної свободи, воно пожертвувало кращими своїми дітьми, але широка його участь в боротьбі—справа порівняно нещодавня” [3; 33]. Умотивовуючи свою увагу до цього питання додавав: “Для историка российского общественного движения странно выделять еврейские имена из общего списка участников движения, подобно тому как это делали со своей целью враги еврейства. Но раз это сделано, должно отметить ту положи-

тельною роль, которую играли и играют евреи в достижении лучшего будущего России” [3; 143].

Шістдесяті роки ХІХ століття стали початком емансипації євреїв Росії. У той час у західній частині імперії бачимо небезпечно зосередження двох народів – польського та єврейського, що були, мабуть, найбільш утискуваними в національному питанні. Тому той же Гловайський серед першого елемента антиурядового руху називає поляків, а тільки другим – євреїв [1; 351].

Можна погодитись з твердженням, що у 60-70-х роках єврейське прізвище скоріше можна зустріти як виняток, а не як правило [3; 35]. Між тим, на нашу думку, і це знаходить своє підтвердження, початок 60-х років можна вважати тим рубежем, який відділив міщанське животіння єврейської громади, замкненої в кордонах свого “штеттля” (який треба розуміти також і в духовному плані), від стрімкого розшарування й розколу єврейства принаймні на три впливові групи – по-перше, асимільованих євреїв, які фактично відмовилися від свого єврейства та дали найбільшу кількість євреїв-учасників “визвольного” руху; по-друге, тих євреїв, що в кінці ХІХ сторіччя сформували палестинофільсько-сіоністський рух; по третє – “руських євреїв”, що дали російському суспільству ціле явище – так звану “русько-єврейську інтелігенцію” та намагалися здійснити нездійсненне: стати руськими, залишаючись євреями.

Єврейська молодь прагнула освіти й “намагалася вирватись з кола понять старого ортодоксального єврейства” [3; 47]. Сватіков патетично писав: “Ця єврейська молодь рішуче розірвала зі старим світом... Ця молодь, разом з демократичною та різночинною інтелігенцією всієї Росії... глибоко сприйняла завіти народолобства і свободи 60-х років... Лише дехто з євреїв-соціалістів думав, говорив та діяв в ім'я єврейського пролетаріату та звертались до єврейської соціалістичної молоді. Більшість з них асимілювалася з російською різночинною інтелігенцією і об руку з нею пішло на боротьбу в ім'я... свободи” [3; 48].

Ідеї національного, та соціального звільнення, проникали до середовища “риси осілости” вже з кінця 50-х – початку 60-х років ХІХ століття. Зазвичай, благодатним ґрунтом для них ставала молодь, що навчалася в традиційних єврейських училищах. Вона

швидко змінювала традиційні цінності ортодоксального юдаїзму на нові та привабливі ідеї загального братерства, єдності, рівноправ'я та свободи. До початку епохи "Великих реформ" вибір у єврейської молоді був справді, небагатий: Талмуд-Тора, ешива раввінське училище. Самореалізація єврейської молоді була можлива тільки в цих рамках. Реформи Олександра II дали надію, можливість та відкрили простір для іншої самореалізації й значна кількість єврейської молоді, рішуче розірвавши з єврейством кинулася в море нігілізму та революційності.

У "Восходе" Гершон Баданес у своїх "Записках отщепенца" констатував: "Мы сделали русскими патриотами... между нами наплись истые славословы славянской миссии России, искренние приверженцы превосходства славянской расы и русского племени, в особенности над другими народами" [5]. Як через 100 років писав Френкін, "нешадна логіка діаспори приводила до того, що євреї ставали патріотами пануючої нації" [12;154].

Значну роль в антиурядовій діяльності другої половини XIX сторіччя відіграв народницький рух. 1876 року було засновано товариство "Земля і Воля". Одним з його організаторів був Марк Натансон, а в основну групу увійшли Арон Зунделевич, Абрам Хотинський та Йосип Аптекман. У цьому "основному гуртку" було всього чотири єврея, а в "Великій Раді" – три, але їхня роль надзвичайно висока. Серед інших впливових діячів визвольного руху назвемо Абрама Баха, Схарью Когана, його двоюрідного брата Бориса Оржиха, Натана Богораза, Мойсея Липтварева, Хаїма Полякова, Раїсу Кранцфельд.

Одним з відомих діячів антиурядового руху був Абрам Бах. Він був "двічі асимілянт" – Бах прийняв православ'я та кинувся в лоно антиурядової боротьби. Певний період він очолював "Народну волю", але згодом виїхав до Парижу, де мешкав під іменем Олексія Бельського [7]. Він прожив довге життя, за сталінських часів був ректором Хімічного інституту й помер у 1946 році, проживши 89 років.

Значну роль у народництві й у загальноросійському антиурядовому русі відіграв Борис Дмитрович Оржих (1864-1947) – один з найвідоміших діячів партії "Народна Воля", єврей за походжен-

ням, хрещений у православній вірі з 1901 року, що залишив по собі, окрім інших творів, спогади “В рядах Народной Воли” [13].

Діяльність Оржиха певний час була пов'язана з Катеринославом, де на початку 80-х років XIX сторіччя існували три народовольських гуртки, створені Францем Йосиповичем, а за іншими даним, Леоном Францевичем Ясевичем, який свого часу втік з Таганрога, де перебував під офіційним наглядом поліції. У Катеринославі Ясевич був відомий під псевдонімом “Петрович”, та “Петро Петрович”. З робітниками вела заняття акушерка Розалія Давидівна Корецька. Щодо самого Ясевича, то Оржих оцінював його вкрай негативно, як “базіку”, легковажну людину, а згодом взагалі як зрадника. Пізніше вже однопартійці звинувачували Ясевича в негідній поведінці на слідстві, після того, як він був виданий Австрією російській владі та ув'язнений у Петропавлівській фортеці. Переведений до слідчої тюрми, Ясевич наполегливо симулював божевілля, не забуваючи при цьому давати відверті свідчення проти партії й однопартійців.

Хоча “Народна Воля” й проводила, як вважалося, “нелегальну” діяльність, але поняття “нелегальний” в усіх його іпостасях для Катеринослава мало умовне значення. За твердженнями Оржиха, “поліція там [в Катеринославі – В.Я.] була настільки первісна, що небезпеки для нелегальних не було ніякої, і ніякого стеження навіть за піднаглядними [курсив мій – В.Я.] не існувало”. Б. Оржих наводить приклад, коли активний учасник антиурядового руху Павло Трінідадській, земський статистик, та його дружина Катерина, що офіційно знаходились під наглядом поліції, фактично не відчували цього нагляду а їхнє помешкання поліцією взагалі не контролювалося. У їхній оселі збиралися подомашньому й військові, і респта “революційної публіки” [13, 75]. Все зводилося до бесід, розповсюдження літератури, залучення неофітів.

Військовий гурток згодом був викритий, але корпусний командир зам'яв справу, перевівши декілька офіцерів в інші частини поза межами Катеринослава. Решта учасників обійшлася покараннями морального характеру з боку командира. Керівник гуртка поручик Дзбановській був ув'язнений, узяв на себе всю провину, і просидівши під вартою більше року, був засланий на

10 років до Сибіру. У 1904 р. під час російсько-японської війни він був зарахований прапорщиком запасу в резервний батальйон на Суганської залізниці, поблизу Владивостоку, а в 1905 р. повернувся до Росії.

Закордонний народницький рух також був представлений емансипованими, як вони самі вважали, євреями. У Женеві жив Схарья Коган, двоюрідний брат Бориса Оржиха, що у 1883 році втік з-під поліцейського нагляду з Катеринослава. Коган працював у одній з женецьких друкарень “Народної Волі”, де друкувався “Вісник Народної Волі”. З ним разом працювали тоді в цій друкарні Іван Бохановський, Яків Френкель і Володимир Іохельсон.

Борючись за багато в чому примарні ідеї соціальної революції, основна маса євреїв-учасників цього руху не забувала свій народ і його страждання, але “безправ’я євреїв було для них однією з форм загального безправ’я. /.../ Пізніше виникли різноманітні форми національного єврейського руху, але це не зменшило числа їх учасників в загальноросійському русі. Тільки високий і чистий ідеалізм міг тягнути євреїв на той шлях, на якому ждали його тяжкі муки, /.../ втрата свободи і самого життя” [3; 141].

Примітки

1. Иловайский Д. И. Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857-1887 гг. – М., 1888.
2. Сватіков Сергій Григорович, 1880-1942, відомий донський історик, громадський діяч, за переконаннями соціал-демократ ліберального напрямку, активно виступав проти антисемітів, вніс великий внесок в дослідженні участі євреїв в народницькому русі.
3. Сватиков С. Г. Евреи в русском освободительном движении // Евреи и русская революция. – Москва-Иерусалим: Изд. “Гешарим”, 1999.
4. Леванда Йехуда-Лейб (Лев Йосипович), 1835-1888, публіцист, письменник.
5. Баданес Г. Записки отщепенца // Восход. – 1884. – №6
6. ДАДО, фонд 11, оп. 1, спр. 215
7. Там же, спр. 213, л. 1, на звороті
8. Там же, спр. 228, л. 1-3
9. Френкин М. Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии в подготовке и проведении октябрьского мятежа. – Иерусалим, 1982
10. Оржих Б. Д. Врядах “Народной Воли” // Труды кружка народолюбцев при обществе политкаторжан и ссыльно-поселенцев / Под редакцией А. В. Якимовой-Диковской, М. Ф. Фроленко, М. И. Дрея и др. – Изд-во Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев. – М., 1931